

Słowa kluczowe: księga życia, Bóg, wiedza, przeznaczenie, Chrystus, Tomasz z Akwinu

Keywords: Book of Life; God; knowledge; predestination; Christ; Thomas Aquinas

Bartosz Adamski¹

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

ORCID: 0000-0003-4062-593X

KSIEGA ŻYCIA – BEZDUSZNY SPIS CZY ŻYWA ZAPOWIEDŹ ZBAWIENIA? REFLEKSJE NA GRUNCIE *DE VERITATE* 7 ORAZ TOMIZMU BIBLIJNEGO

„I ujrzałem umarłych – wielkich i małych – stojących przed tronem, a otwarto księgi. I inną księgę otwarto, która jest księgą życia. I osądzono zmarłych z tego, co w księgach zapisano, według ich czynów” (Ap 20, 12)² – w taki sposób autor Apokalipsy przedstawia obraz księgi życia³. Jak się wydaje, motyw ten odgrywa tam bardzo ważną rolę w opisie wizji końca świata. Na podstawie zapisów pochodzących z księgi życia Bóg będzie osądzał ludzi w dniu ostatecznym. Szczęśliwcy w niej zapisani będą zbawieni, natomiast reszta ludzkości zostanie potępiona. Księga

1 Ks. dr Bartosz Adamski – doktor teologii, wykładowca teologii dogmatycznej na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (ul. Gagarina 37, 87-100 Toruń), prefekt okresu propedeutycznego Wyższego Seminarium Duchownego w Toruniu. W swoich badaniach zajmuje się tematyką wolności Boga w myśli św. Tomasza z Akwinu; e-mail: xbartosz.adamski@gmail.com; badamski@umk.pl.

2 Cytaty z Pisma Świętego użyte w niniejszym tekście pochodzą z Biblii Tysiąclecia (wyd. V).

3 Robi on to jeszcze w rozdziałach 3, 5; 13, 8; 17, 8; 21, 27.

życia według Apokalipsy jest też zapisem moralnego postępowania człowieka, na podstawie którego odbędzie się sąd (Paul, 1973, s. 347-348)⁴.

Metafora księgi, gdzie zapisywane są imiona sprawiedliwych, pojawiła się po raz pierwszy na Bliskim Wschodzie. Judaizm zaczerpnął ją z kultur babilońskich i jej główną funkcją jest ukazanie nieodwołalności wyroków boskich (Paul, 1973, s. 346; Olszewski, 1998, s. 824). Katolicki kanon Pisma Świętego wspomina o niej po raz pierwszy w Księdze Wyjścia. Motyw księgi żywota wykorzystuje też literatura patrystyczna, gdzie wpisanie kogoś do księgi jest metaforą zbawienia. Na przykład św. Augustyn w *O państwie Bożym* księgę życia przedstawia jako zapis życia wszystkich ludzi skonfrontowany z nakazami Bożymi zawartymi w dwóch innych księgach życia – w Nowym i Starym Testamencie. Pojęcie księgi rozumie on przenośnie jako odnoszącą się do szczególnego rodzaju władzy Boga, dzięki której w dniu sądu będzie porównywał ludzkie sumienia z wszystkimi czynami. Biskup Hippony wiąże też księgę z tematem predestynacji, ponieważ uważa, że księga życia to zapis przedwiedzy Boskiej na temat przeznaczonych do życia wiecznego (*De civitate Dei*, XX, 14-15)⁵.

Temat księgi życia pozostaje nadal aktualny z uwagi na tajemnicę, którą ona jest owiana, i pytania, jakie budzi. Ludzie, mimo wielu udzielonych odpowiedzi w historii swoich dziejów, cały czas pytają o szczęście, o sens życia, o porządek świata. Te pytania doskonale odzwierciedla literatura, muzyka oraz sztuka. Dla przykładu możemy tu wymienić dzieło o tytule *Księga życia* Martina Gray’a lub piosenkę *Księga życia* wykonywaną przez warszawskiego wokalistę reggae Piotra „KaCeZet” Kozieradzkiego i DreadSquad, czy chociażby amerykańsko-meksykański animowany film fantasy z 2014 roku w reżyserii Jorge R. Gutierrez’a noszący również ten sam tytuł.

W niniejszym artykule pragniemy przyjrzeć się refleksji św. Tomasza z Akwinu nad księgą życia. Sprawdźmy, czym według Akwinaty ona jest, co zawiera i jakie twierdzenia na jej temat on stawia. Zastanowimy się również nad tym, czy rozważania św. Tomasza niosą ze sobą odpowiedzi na przywołane wyżej pytania dotyczące egzystencji człowieka. Obok myśli zawartych w *Quaestiones disputatae de veritate*, postaramy się także przedstawić idee przedstawione w Tomaszowych komentarzach do Pisma Świętego.

4 W Piśmie Świętym wspominają o niej także teksty: Wj 32,32-24, Ps 69,28, Iz 4,3, Dn 7,10 i 12,1 oraz w Łk 10,20 i w Flp 4,3.

5 Według: Święty Augustyn, *O państwie Bożym. Przeciw poganom ksiąg XXII*, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 1977, s. 465-468.

1. CZYM JEST KSIĘGA ŻYCIA I JAKI JEST ZAKRES WIEDZY KSIĘGI?

Św. Tomasz z Akwinu temat księgi życia najobszerniej wyjaśnia w *Quaestiones disputatae de veritate*⁶. Tam w pierwszym artykule kwestii siódmej zatytułowanym „O księdze życia” (*De libro vitae*) pyta, czy księga życia jest czymś stworzonym (*quid creatum*) (*De veritate*, q. 7, a. 1). Najpierw przytacza argumenty dowodzące odpowiedzi twierdzącej na postawione pytanie. Posługuje się tu m.in. cytataми z Pisma Świętego, np. z Księgi Apokalipsy (zob. Ap 20, 12) lub Ewangelii św. Jana (zob. J 5, 27) (*De veritate*, q. 7, a 1, arg. 1)⁷, z których *Glossa Ordinaria* wnioskuje, że Chrystus ukazujący się na sądzie w ludzkiej postaci jest księgą życia, a zatem czymś stworzonym. Św. Tomasz dokonuje też analizy przedmiotu, jakim jest księga (*De veritate*, q. 7, a 1, arg. 5). Przyjmuje ona pismo, więc ma materialną możliwość (*ex potentia materiali*), której nie może być w Bogu jako pełnym akcie. Pismo wymaga niejednolitości (*difformitatus*) (*De veritate*, q. 7, a 1, arg. 9), aby można je było odczytać, a naturę Boga stanowi prostota, czyli niezłożoność i brak różnorodności, więc księga nie może być przypisana Bożej naturze i nie może być niestworzona. Po serii szesnastu tym podobnych argumentów św. Tomasz przedstawia dwa odmienne (*sed contra*), które ukierunkowują czytelnika ku ostatecznej odpowiedzi Akwinaty. Nawiązują one do myśli św. Augustyna zawartej w jego dziele zatytułowanym *O państwie Bożym* (*De civitate Dei*, XX, 9, 4). Księdze życia nadaje on charakter mocy Bożej przypominającej człowiekowi jego wszystkie czyny. Nazywa też ją przedwiedzą Boga. Obie te rzeczy (moc i przedwiedza Boga) są czymś niestworzonym (*quid increatum*), zatem księga życia w tym ujęciu także (*De veritate*, q. 7, a. 1, s.c. 1 i 2).

Następnie św. Tomasz przechodzi do ścisłej odpowiedzi na postawione w artykule 1 pytanie. Stwierdza, że księga życia to metaforyczne określenie życia *in divinis*, co można zrobić na dwa sposoby: przedstawić życie jako samo w sobie (*ipsa vita secundum se*) oraz jako takie, w którym ktoś uczestniczy (*ab aliquibus participabilis*). Życie samo w sobie przedstawia się na sposób nauki, co ukazuje wiedzę na temat przyszedłego życia człowieka. W tym znaczeniu Stary i Nowy Testament może być nazwany księgą życia. Ponadto Chrystusa też można określić mianem księgi, ponieważ: „W Nim, jak we wzorze, możemy zobaczyć, jak należy żyć, aby zdobyć życie wieczne” (*De veritate*, q. 7, a. 1, co.)⁸. Akwinata zwraca tu uwagę na rozróżnienie dróg zdobywania wiedzy. Można ją osiąść za pomocą zmy-

6 Systematycznie przedstawia go także w *S.Th.*, I, q. 24.

7 Co do Ewangelii według św. Jana w temacie księgi życia warto zwrócić na następujące fragmenty komentarza: *Super Io.*, c. 13, l. 3 oraz c. 21, l. 2.

8 “Et sic liber vitae dicitur ipse Christus, quia in eo, sicut in exemplari, possumus aspicere qualiter sit vivendum, ut perveniamus ad vitam aeternam”.

słu słuchu, szczególnego zmysłu nauczania, któremu odpowiadają Stary i Nowy testament, oraz zmysłu wzroku, którym obserwuje się wzór (*exemplar*) do naśladowania, czyli Chrystusa (*De veritate*, q. 7, a. 1, co.).

Jeżeli chodzi o przedstawienie życia jako takiego, w którym ktoś uczestniczy, to w tym sensie księga życia przedstawia tych, co osiągną życie w rzeczywistości nieba. Św. Tomasz zajmuje się głównie tym znaczeniem księgi. W swoim opisie wykorzystuje analogię zaczerpniętą z ówczesnej organizacji społeczeństwa feudalnego. Akwinata zauważa, że do pewnej społeczności może ktoś zostać przyłączony na rozkaz rządzącego nią. Wtedy wpisuje się go na listę członków owej wspólnoty i na podstawie tego zapisu stwierdza się przynależność danego człowieka. Ludzie zbawieni są zapisani w księdze życia zgodnie z pewnym podobieństwem do przedstawionych tu spraw ziemskich⁹. Przykładową wspólnotą jest w tym przypadku Kościół triumfujący – państwo Boże, jej członkami są ludzie wybrani przez Boga do życia w wiecznej szczęśliwości, a księga życia stanowi spis członków. Św. Tomasz znajduje potwierdzenie swoich słów w Piśmie Świętym. Przytacza m.in. List do Hebrajczyków: „Wy natomiast przystąpiliście do góry Syjon, do miasta Boga żyjącego, Jeruzalem niebieskiego, do niezliczonej liczby aniołów, na uroczyste zebranie, do Kościoła pierworodnych, którzy są zapisani w niebiosach” (Hbr 12, 22-23). Władca wspólnoty ziemskiej decyduje o przynależności do wspólnoty na podstawie zapisu. W przypadku Kościoła triumfującego tym zapisem jest księga życia, a władcą Bóg, który kieruje ludzi do życia we wspólnocie Nieba. Stwórcą zaś nie może kierować nic stworzonego. Z tego św. Tomasz wysnuł wniosek, że księga życia nie może być niczym stworzonym (*De veritate*, q. 7, a. 1, co.).

Wspomniany fragment Listu do Hebrajczyków Doktor Anielski omawia obszerniej w swoim komentarzu do niego. Biblijne wyrażenie „zapisani w niebie” (*qui conscripti sunt in caelis*) rozumie on jako odwołanie do owej księgi zapisu, która jest wiedzą (*notitia*), jaką Bóg posiada. Dotyczy ona tych, którzy mają zostać zbawieni. Dodatkowo wyraża on pewność, że osoby w niej zapisane dostąpią zaszczytu życia z Bogiem na mocy ostatecznej sprawiedliwości. Z tego powodu ten spis nazywa się księgą żywota, czemu wtóruje Ewangelia według św. Łukasza: „ciescie się, że wasze imiona zapisane są w niebie” (Łk 10, 20) (*Super Heb.*, c. 12, l. 4, n. 708)¹⁰. Warto też dodać, że fragment Łukaszowy Akwinata komentuje w *Catena aurea*. Zwraca tam uwagę na fakt, że to Bóg jest podmiotem, który zapisuje imiona świętych w księdze życia, a robi to przez swą pamięć i łaskę (*memoria Dei et gratia*) (*Catena in Lc.*, c. 10, l. 5).

9 Robi to jeszcze w podobny sposób w komentarzu *Super Philip.*, c. 4, l. 1, n. 150.

10 Łk 10, 20 (vg): „gaudete et exultate, quia nomina vestra scripta sunt in caelis”.

Takie przedstawienie rozważanego tematu jest zgodne z wizją prezentowaną w *De veritate*. Jednak tam św. Tomasz postawił sobie dodatkowe pytanie. Szuka sposobu, aby opisać wyczerpująco całość tej rzeczywistości. Dlatego wyróżnił dwa aspekty mówienia o nim dotyczące tematu omawianej księgi (*De veritate*, q. 7, a. 5, co.). Życie może być osiąganе przez udzielanie go lub jest ono następstwem zapisu w księdze, który prowadzi do uzyskania go. Św. Tomasz zauważył, że to rozróżnienie nie dotyczy życia niestworzonego – Boga, ponieważ nie jest ono przez Niego uzyskane ani Mu udzielone, tylko przynależy do Niego z natury (*per naturam*). Wiedza, którą jest księga życia, nie poprzedza życia Boga, lecz odwrotnie: życie Boga poprzedza wiedzę (*secundum modum intelligendi*) (*De veritate* q. 7, a. 5, co.). Dlatego Akwinata (*De veritate* q. 7, a. 5, co.) doszedł do wniosku, że: „Księga życia nie może być orzekana w odniesieniu do życia niestworzonego”¹¹, co stanowi zakres wiedzy księgi.

W artykule 6 *De veritate* 7 św. Tomasz stawia kolejne pytania dotyczące zakresu wiedzy księgi. Mianowicie zastanawia się on, czy jej treść odnosi się do naturalnego życia stworzeń (*vita naturae in creaturis*). Przez naturalne życie stworzeń (lub w stworzeniach) należy rozumieć ludzkie życie na ziemi (nie w chwale i *sine gratia*). Jak napisano, księga jest wiedzą, którą kieruje Bóg do udzielania życia w chwale Jego stworzeniu (*De veritate*, q. 7, a. 7, co.). Wyodrębnia ona osoby, które są przeznaczone do życia wiecznego od tych, które tego przywileju nie dostały (*De veritate*, q. 7, a. 1, co.). Życie w chwale nadane jest przez Boga w wyniku Jego szczególnego wyboru. Natomiast Stwórca udziela życia naturalnego wszystkim jednakowo, jak to ujmuje Doktor Anielski (*De veritate*, q. 7, a. 6, co.): „w tej mierze, w jakiej są zdolni je przyjąć”¹², czyli udzielane jest wszystkim tym, którzy mogą je przyjąć. Z tej przyczyny księga życia, nie będąc księgą naturalnego życia (*liber vitae naturae*), nie odnosi się do powszechnie danego życia naturalnego, a do życia udzielonego jednym tak, a drugim nie.

Kiedy w *De veritate* 7 mowa jest o życiu naturalnym, św. Tomasz porusza również interesujący wątek używania słów dotyczących rzeczywistości ziemskiej w nazywaniu pojęć rzeczywistości pozazmysłowej. W szóstej trudności (*De veritate*, q. 7, a. 6, arg. 6) zauważa się, że nazwę „życie”, określającą własność bytów z doczesności, zastosowano do określenia życia w chwale, które jest nam mniej znane niż to naturalne i na dodatek poznawane na jego podstawie. Przy tej okazji Akwinata zwraca uwagę, że mówiąc o rzeczywistości transcendentnej i niepoznawalnej drogą zmysłową, jaką jest na przykład Bóg, zawsze używamy nazw pochodzących

11 „Liber vitae non potest dici respectu vitae increatae”.

12 „Secundum quod unusquisque est capax”.

od otaczających nas rzeczy, przez co te nazwy są adekwatne do rzeczywistości opisywanych tylko pod względem jakiejś interesującej nas cechy, a nigdy całkowicie (*De veritate*, q. 7, a. 6, ad 6). Dlatego w rozważaniach dotyczących takich tematów, jak na przykład księga życia, trzeba pamiętać, że możemy zastosować do nich tylko orzekanie analogiczne, co uchroni nas przed błędnymi wnioskami.

2. ŻYCIE W ŁASCE UKIERUNKOWUJE NA ŻYCIE W CHWALE

W tej części tekstu zastanowimy się nad zagadnieniem, jaki św. Tomasz proponuje w artykule siódmym, tzn. co lub jak księga życia mówi o życiu w łasce (*vita gratiae*) (*De veritate*, q. 7, a. 7).

Łaska w analizowanym tekście jest określona jako dyspozycja, która przygotowuje podmiot do przyjęcia doskonałości, jaką stanowi chwala. W tym sensie życie w łasce jest przyczyną życia w chwale (*vita gloriae*) – przedmiotu treści księgi życia. Łaska, po której następuje chwala, jest przez św. Tomasza nazwana ostateczną (*gratia finalis*) (*De veritate*, q. 7, a. 7, ad 2). W ujęciu *De veritate* 7 księga życia nie mówi o życiu w łasce, jednak św. Tomasz zauważa, że ono poprzedza życie w chwale. Zapisani są w niej ci, co posiadają przeznaczenie do chwały (*De veritate*, q. 7, a. 7, ad 2-4). Bowiem celem człowieka jest posiadanie życia jako własności bytu, czyli w sytuacji, kiedy nie dotyka go żadna śmierć. Tego życia łaska nie zapewnia w przeciwieństwie do życia w chwale. Zatem życie w chwale jako doskonalsze od życia w łasce jest celem człowieka i ono jest przedmiotem księgi życia (*De veritate*, q. 7, a. 7, co.).

Zapis osoby do księgi umożliwia tylko moc Boża i nie zależy on bezpośrednio od człowieka (*S.Th.*, I, q. 24, a. 1, ad 1). Może on zasłużyć sobie na zbawienie, ale nie robi on tego swoją własną siłą i obok daru Boga, tylko wewnątrz daru łaski i jej mocą (Salij, 2006). W języku św. Tomasza zasługa jest nazywana owocem łaski (*S.Th.*, II-II, q. 4, a. 5, ad 4; *Super Gal.*, c. 5, l. 6, n. 328). To łaska dana ludziom ukierunkowuje ich na życie w chwale w rzeczywistości niebiańskiej. Jest to cel każdego człowieka wyrażający się w pragnieniu bycia szczęśliwym. Zatem łaska ukierunkowuje na chwałę, ponieważ według św. Tomasza życie w łasce odtwarza już na ziemi wieczne życie Boga (Mróz, 2001, s. 301), co umożliwia zbawienie. W ten sposób prezentuje się treść księgi życia jako wiedzy Boga o żyjących w łasce i chwale.

Ciekawym uzupełnieniem powyższego rozważania może być Tomaszowy komentarz do Ewangelii według św. Jana. Kiedy opisuje on wydarzenie obmycia nóg uczniów przez Chrystusa, przywołuje obraz księgi życia posługując się cytatem z Apokalipsy (zob. Ap 3, 5), aby ukazać, że dla pozostania na liście zbawionych jest konieczne przyjęcie obmycia duszy krwią Chrystusa i oczyszczenie się przez

osobiste nawrócenie. Ponadto warto zauważyć, że Pismo mówi, że: „z księgi życia imienia jego nie wymażę” (Ap 3, 5)¹³, a nie że po uzyskaniu świętości dopiero się je tam wpisze. To znaczy, że imię danej osoby uprzednio już się tam znajduje, czyli uprzednio widnieje w katalogu zbawionych, bowiem jest on wiedzą Boga o żyjących. Człowiek ma tylko nie stracić tego daru, który już został mu udzielony przez zasługi odkupieńczej męki i śmierci Chrystusa (*Super Io.*, c. 13, l. 3)¹⁴.

3. CHRYSTUS W KSIĘDZE ŻYCIA

Temat kwestii 7 *De veritate* co prawda nie jest chrystologiczny, ale nie może on uciec od osoby Jezusa Chrystusa, który jak sam o sobie powiedział, jest życiem (por. J 11, 25 lub J 14, 6) i jest związany z zagadnieniem księgi życia. To On przez swoją mękę krzyżową i zmartwychwstanie pokonał śmierć i Jemu ludzkość zawdzięcza zbawienie (zob. Rz 6, 6-8). Księga życia, skoro stanowi listę zbawionych, musi mieć związek z Chrystusem. Przeglądając się rozważaniom św. Tomasza, postaramy się ukazać to jeszcze wyraźniej.

Akwinata (*De veritate*, q. 7, a. 1, co.) pisze, że: „w Nim [w Chrystusie], jak we wzorze, możemy zobaczyć, jak należy żyć, aby zdobyć życie wieczne”¹⁵, zatem może pojawiać się skojarzenie, że Chrystus jest tu nazwany wzorem życia. Chrześcijanin, jeśli chce żyć w wiecznym szczęściu, ma wpatrywać się w osobę Pana Jezusa – kontemplować Jego oblicze i naśladować Jego czyny (Jan Paweł II, 2001, nr 28). Jeżeli naśladowanie danego wzoru ma pomóc w osiągnięciu życia w chwale, to czy dla nas wierzących nie będzie najlepszym uczynieniem woli Chrystusa naszą wolą oraz duszy Chrystusa naszą duszą, i dalej Jego działań naszymi, aby żył w nas, a nasze życie było życiem wiary dla Boga. Tak żyjąc można powiedzieć za św. Pawłem: „Teraz zaś już nie ja żyję, lecz żyje we mnie Chrystus” (Ga 2, 20)? Pan Jezus może więc być nazwany księgą życia, ale tylko wtedy, gdy przez ten termin rozumiemy wiedzę na temat przyszłego życia człowieka, gdy jest to księga o życiu samym w sobie (*ipsa vita secundum se*) (*De veritate*, q. 7, a. 1, co.).

Św. Tomasz słusznie zauważa, że skoro księga życia jest niestworzoną wiedzą Boga o ludziach przeznaczonych do zbawienia, to wiedza duszy Chrystusa nie może nią być nazwana (*De veritate*, q. 7, a. 1, ad 7). Jednak, gdy zaczniemy się przyglądać boskiej naturze drugiej osoby Trójcy Przenajświętszej, wtedy Doktor Ani-

13 Ap 3, 5 (vg): „non delebo nomen eius de libro vitae”.

14 W podobny sposób zapis w księdze życia jako uzależniony od osobistego nawrócenia opisuje *Super Io.*, c. 21, l. 2.

15 „Ipse Christus, quia in eo, sicut in exemplari, possumus aspicere qualiter sit vivendum, ut perveniamus ad vitam aeternam”.

ski wyjaśnia, że Syn Boży pochodzi od Ojca na sposób Słowa, które wskazuje na rozumienie i aspekt poznawczy. Księga życia jest wiedzą, więc należy do porządku poznania, zatem może być uważana za właściwą (*appropriatur*) Synowi (*De veritate*, q. 7, a. 3, co.) jako Słowu zrodzonemu przez Ojca. Dotykamy tu tematu apropiacji, dlatego nasz autor wyjaśnia, że przypisanie księgi życia jako właściwej Synowi nie przeczy równości Osób w Trójcy, ponieważ One wszystko mają wspólne, a ich atrybuty są bardziej podobne (*habet maiorem similitudinem*) do tego, co jest właściwe jednej Osobie a nie innej. Na ten sposób dobro przyporządkowuje się Duchowi Świętemu, bo On pochodzi od Ojca i Syna jako miłość, a dobro to przedmiot miłości. Pierwszej Osobie Bożej jest natomiast właściwa moc, bo ona stanowi pewien początek, a Ojcu jest przyporządkowane bycie początkiem boskości (*De veritate*, q. 7, a. 3, ad 3). Zatem w pełni uzasadnione są słowa Akwinaty (*In Ps.*, 39, n. 4), który podkreśla: „W tej księdze są zapisani wszyscy, co mają być zbawieni, ale w odpowiedniej kolejności, gdyż w nagłówku tej księgi jest zapisany Zbawiciel i wszystko jest przez Niego napisane”¹⁶.

Przywoławszy Psalm 40 (39), warto zauważyć, że z punktu widzenia chrystologii ciekawa może być piąta trudność artykułu 5 i jej wyjaśnienie. Tam *bachalaureus opponens* odwołuje się właśnie do Księgi Psalmów (40 (39), 8b), gdzie znajdują się następujące słowa: „W zwoju księgi o mnie napisano”¹⁷, których wypowiedzenie przypisuje się Synowi Bożemu. Wspomnianą księgą w tej interpretacji jest księga życia, a istnienie powyższego zdania ma świadczyć o tym, że księga zawiera informacje o życiu niestworzonym – o życiu Syna (*De veritate*, q. 7, a. 5, arg. 5). Odpowiedź św. Tomasza (*De veritate*, q. 7, a. 5, ad 5) na ten argument jest krótka i niezwykle celna. Brzmi ona następująco: „Słowa Psalmu odnoszą się do Syna w Jego ludzkiej naturze”¹⁸. Podobnie opisuje to zagadnienie w Komentarzu do Listu do Hebrajczyków (c. 10, l. 1, n. 490)¹⁹. Autor zwraca tu uwagę na to, że nie można mylić przedwiecznego niestworzonego życia drugiej osoby Bożej z Jej życiem w ludzkiej postaci, w jakiej nam się objawił w wyniku wcielenia. Na to rozróżnienie zwraca szczególną uwagę także dogmatyka katolicka. Są dwa wymiary mówienia o Synu Bożym: w aspekcie boskiej natury i w aspekcie wcielenia w Jezusie Chrystusie (KKK 464-469).

16 “In hoc libro sunt scripti omnes salvandi, sed per ordinem: quia in capite hujus libri scriptus est salvator, et omnes sunt scripti per eum”.

17 Ps 39, 9 (vg): „in capite libri scriptum est de me”.

18 “Illud Psalmi intelligitur de filio secundum humanam naturam”.

19 Tu znajduje się bardzo trafna definicja księgi życia: „liber vitae, qui nihil aliud est quam notitia, quam Deus habet de praedestinatione sanctorum, qui salvantur per Christum. Ergo in isto libro scriptum est de me, quia sancti per me praedestinati sunt”.

W tym kontekście warto zajrzeć do komentarza św. Tomasza do Psalmów. Bowiem analizując słowa „w zwoju księgi o mnie napisano” (Ps 40(39), 8) Akwinata pracuje na tekście Wulgaty, gdzie czytamy: *in capite libri scriptum est de me*. Łacińskie *in capite libri* można przetłumaczyć jako „w głowie księgi”, co powoduje wiele skojarzeń i interpretacji. Św. Tomasz widzi tu przede wszystkim rolę Boga Ojca, który posyłając swojego Syna jest głową księgi oraz głową Chrystusa (por. 1 Kor 11, 3), czyli tym, który porusza innymi częściami ciała i jest ośrodkiem władz umysłowych. Jednocześnie Chrystus posiada tę samą boską naturę, dlatego potwierdza się tu, że „w Nim wszystkie skarby mądrości i wiedzy są ukryte” (Kol 2, 3)²⁰. Z tego też powodu Zbawiciel, ten który wypełnił wolę Ojca i którego rozum doskonale był zwrócony ku Niemu, tylko On może wpisywać imiona do księgi przeznaczonych (*liber praedestinationis*), która jest księgą życia (*liber vitae*) (In Ps., 39, n. 4). Ponadto św. Tomasz podkreśla, że księga ta nie mówi o Chrystusie, jak o innych ludziach, ale On jest w jej głowie, On jest w jej nagłówku (*in capite libri*). Komentarz ten Akwinata uzupełnia przywołaniem Psalmu 68, gdzie także jest użyty motyw księgi życia lub żyjących (Roszak, 2020, s. 202).

4. KSIĘGA ŻYCIA A PRZEZNACZENIE

„Czy księga życia jest tym samym, co przeznaczenie (*praedestinatio*)?” – pyta św. Tomasz (*De veritate*, q. 7, pr. 1)²¹. Z początku czytelnikowi może się wydawać, że jest tym samym, co starają się udowodnić argumenty oponenta naszego autora. Intuicja ta pojawia się także w odpowiedzi omawianej kwestii. Bowiem w myśli św. Augustyna księga życia to przeznaczenie (*praedestinatio*) tych, co mają otrzymać życie w chwale (*De civitate Dei*, XX, 15; *De veritate*, q. 7, a. 4, arg. 1). Ponadto księga ta to tylko metafora używana w mówieniu o Bogu (*liber vitae dicitur metaphorice in divinis*), dlatego aby móc coś powiedzieć o Nim ściśle, to to co określa Go na sposób analogii, powinno być zredukowane do właściwego pojęcia. Idąc tym tokiem rozumowania, zarzut stwierdza, że księgi życia nie można sprowadzić do czego innego jak przeznaczenie (*De veritate*, q. 7, a. 4, arg. 3).

Św. Tomasz w swoich rozważaniach patrzy jednak dalej niż autor powyższych argumentów. Tłumaczy on, że księga życia wydaje się być pewnego rodzaju zapisem przeznaczenia w umyśle Boga, co budzi skojarzenie z boską przedwiedzą. Jak wiadomo, Bóg przeznacza ludzi do życia w chwale i ten Boży wybór pozostaje w sferze Jego wiedzy (*in mente divina*). Księga życia jest natomiast źródłem pozna-

20 Kol 2, 3 (vg): „in ipso sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae Dei absconditi”.

21 „Quarto utrum liber vitae idem sit quod praedestinatio”.

nia przeznaczenia. Z niej można dowiedzieć się, kto został przeznaczony, zatem powstaje ona w wyniku przeznaczania ludzi do życia w chwale. Należy zauważyć, że św. Tomasz wyraźnie podkreśla, iż zbawienie nie jest bezpośrednim skutkiem zapisu w księdze, ale jest skutkiem predestynacji do życia w niebie dokonanego przez Boga (*De veritate*, q. 7, a. 4, co.).

Temat przeznaczenia jest niezwykle istotny dla współczesnego głoszenia orędzia zbawienia w Jezusie Chrystusie, ponieważ dziś coraz większą popularność zdobywają wszelkiego rodzaju horoskopy, wróżby i inne zjawiska związane z paranaukową astrologią, która próbuje przekonać człowieka, że dzieje jego życia są gdzieś zapisane, to znaczy zdeterminowane przez bliżej nieznane siły symbolizowane przez gwiazdy. Z tego powodu dla niektórych ludzi, w tym też chrześcijan, słowo przeznaczenie ma konotację negatywną, ponieważ kojarzy się z ograniczeniem wolności i bezsensownością wszelkiego działania, bo „i tak już wszystko zapisano gdzieś na kartach księgi naszego życia”. Jednak w rzeczywistości tak nie jest. Rozważanie o przeznaczeniu do zbawienia, bo w takim kontekście mówimy o księdze życia, jest konsekwencją prawdy, że całe Boże stworzenie otacza Jego miłość, która wszystkie byty chce przyprowadzić do siebie (Salij, 2006).

To przeznaczenie jest całkowicie darmo dane nam przez Stwórcę. Dar ten nie zniewala nas, a wręcz przeciwnie – czyni prawdziwie wolnymi. Dzieje się tak, ponieważ łaska będąca owocem przeznaczenia umacnia wolę człowieka do lepszego wyboru dobra, do tego stopnia, że ten wybór może przekraczać zdolności natury ludzkiej. W ten sposób przeznaczenie staje się źródłem naszych zasług, a nie odwrotnie (Przanowski, 2018, s. 97).

Widzimy zatem, że św. Tomasz, nazywając księgę życia księgą przeznaczenia, nie rozumie jej zapisów w sposób deterministyczny, ale jako skutek Bożej wiedzy i miłości. Można być przeznaczonym do życia, ale to życie utracić, co jednak nie wymazuje zapisu z wiedzy (księgi) Boga. W tym wszystkim Stwórca pragnie przyprowadzić wszystkich do siebie, aby mieli udział w Nim samym, który jest najwyższym dobrem (*S.Th.*, I, q. 20, a. 4, co.). W relacji miłości z Bogiem stajemy się bardziej ludzcy i otrzymujemy więcej wolności niż mieliśmy do tej pory, mimo że wcześniej wydawało nam się, iż jesteśmy zupełnie wolni. Dzieje się tak dlatego, że w wyniku grzechu (szczególnie pierworodnego) utraciliśmy w dużej mierze naszą pierwotną wolność, która w istocie nie jest, jak się powszechnie uważa, możliwością wyboru, a możliwością wybierania dobra. Przeznaczenie ku życiu z Bogiem nie uniemożliwia czynienia zła, ale jednocześnie trzeba pamiętać, że to zło zawsze sprzeciwia się naturalnej inklinacji ludzkiej woli. Ona w sposób stały pragnie dobra. Grzech jest więc objawem i skutkiem słabości wolności (Mróz, 2001, s. 301). Św. Tomasz jasno zaznacza, że w sytuacji, gdy wola wybiera obiektywne zło, subiektywnie

chce dobra, ponieważ posiada trwałe ukierunkowanie ku niemu, które w zamiarze Stwórcy ma prowadzić do celu ostatecznego – dobra absolutnego i szczęścia wiecznego. Wybór zła wynika z błędu poznawczego (*De veritate*, q. 22, a. 6, co.)²². Jego przyczyną jest prawda o skończoności i niedoskonałości ludzkich władz duchowych skutkujących ułomnością wolności (Kochanowicz, 2007, s. 261).

Należy także dodać, że św. Tomasz komentując czwarty rozdział Listu do Filipian, gdzie św. Paweł wspomina o przeznaczonych zapisanych w księdze życia, sugeruje, iż w sytuacji, gdy ktoś przekroczy sprawiedliwość w życiu doczesnym (*praesens iustitia*), może zostać wymazany (*delere*) z księgi, mimo wcześniejszego przeznaczenia do życia w chwale (*Super Philip.*, c. 4, l. 1, n. 150). Jednak należy stwierdzić, że jest to niemożliwe, ponieważ księga będąc niezmienną wiedzą Boga zawiera zapis i niezmiennym przeznaczeniu do życia w chwale.

Podsumowując, przeznaczenie to dar miłości Bożej, czyli przyczyna łaski, która działa w człowieku od wewnątrz uczłowieczając go i obdarowując wolnością ku dobru, by móc wybrać Boga i dar wiecznego szczęścia życia z Nim. Poruszając tu temat przeznaczenia, zauważmy, że jest tam przesiąknięty nie smutkiem i zrezygnowaniem, a spokojem, radością i całkowitą ufnością w Bożą opatrzność. Dla potwierdzenia tych słów przytoczmy krótki fragment z Ewangelii św. Łukasza: „Ciescie się z tego, że wasze imiona zapisane są w niebie” (Łk 10, 20b). Taka postawa człowieka wierzącego wydaje się zupełnie naturalna. Chrześcijanin bowiem nie może być smutny, ponieważ dzięki Objawieniu widzi dalej i cieszy się z bycia zbawionym, z nadziei na rychłe spotkanie z Panem, który go kocha i czyni szczęśliwym (*Super Io.*, c. 21, l. 2; Franciszek, 2013).

5. ZAKOŃCZENIE

Gdy się czyta rozważania św. Tomasza na temat księgi życia, czytelnikowi na pierwszy rzut oka może się wydawać, że są one bezduszne, jedynie naukowe, ściśle teoretyczne, przez co charakterystyczne dla trudnej w odbiorze teologii scholastycznej. Jednak po głębszym przyjrzeniu się tej refleksji i przyswojeniu Tomaszowego sposobu opisu rzeczywistości zauważa się ukryte w niej prawdy, jakie Akwinata pragnie przekazać. Bowiem księga życia to nie surowy czy bezduszny spis osób i ich uczynków, ale metafora Bożej wiedzy o ludziach zbawionych, czyli Boga samego, który człowieka uzdalnia i zaprasza do życia z sobą samym w dynamizmie łaski już tu na ziemi i w wiecznej chwale w przyszłości. Św. Tomasz jako wybitny

22 Św. Tomasz bardziej szczegółowo przedstawia problem wyboru zła w kontekście omawiania wady (*vitium*) (*S.Th.*, I-II, q. 49, a. 3). Wybór zła wiąże on z dyspozycją do zła (Mróz, 2010, 104-105).

teolog, ale przede wszystkim kapłan i głosiciel słowa Bożego, przez swój opis księgi życia chce wszystkim pokazać prawdę o zbawieniu człowieka, o tym, że Stwórca go wybrał i przeznaczył do życia, a nie do śmierci i unicestwienia. Czyni to w dziełach *Quaestiones disputatae de veritate* lub *Summa theologiae*, oraz okazjonalnie na kartach swoich komentarzy biblijnych. Należy zauważyć, że tak naprawdę każdy przedstawiony w tym artykule tekst Akwinaty oddycha Pismem Świętym i na nim się opiera, ukazując naszego autora jako nie tylko teologa, ale też i wybitnego biblistę swoich czasów.

Doktor Anielski w swojej refleksji nad księgą życia wyraźnie ukazuje, że Bóg Ojciec dał ludziom swego Syna i posłał Ducha Świętego, przez którego z miłości udziela źródeł łask, by życie miało sens i byśmy mieli Bożą moc wybierania dobra. W ten sposób ukazuje, że bez Boga nikt się nie zbawi, gdyż zbawienie zależy o wiele więcej od naszego Stwórcy i Zbawiciela niż od nas samych. Nawet nasza współpraca z łaską jest darem łaski. Księga życia jako wiedza Boga nie determinuje naszego losu, dlatego może to rodzić w nas obawę o zbawienie. Jednocześnie nie mamy podstawy, żeby wątpić, czy jesteśmy do niej wpisani, ponieważ posiadamy przesłanki ku temu, żeby ufać w nasze przeznaczenie ku życiu wiecznemu w niebie. Bóg nie przeznacza ku potępieniu. W ten sposób rozważania św. Tomasza z Akwinu niosą ze sobą odpowiedzi na przywołane wyżej pytania dotyczące egzystencji człowieka.

Bibliografia

Dzieła św. Tomasza z Akwinu:

Catena aurea: Catena in Lucam.

In psalmos Davidis expositio.

Quaestiones disputatae de veritate.

Summa theologiae.

Super Epistolam B. Pauli ad Galatas lectura.

Super Epistolam B. Pauli ad Hebraeos lectura.

Super Epistolam B. Pauli ad Philipenses lectura.

Super Evangelium S. Ioannis lectura.

Augustyn z Hippony, *De civitate Dei*, według: Święty Augustyn (1977), *O państwie Bożym. Przeciw poganom ksiąg XXII*, tłum. W. Kornatowski, Warszawa: Pax.

Franciszek (2013), Homilia podczas Mszy św. w Niedziele Palmową, Plac Świętego Piotra, 24 marca 2013 r. Pozyskano z:

https://www.vatican.va/content/francesco/pl/homilies/2013/documents/papa-francesco_20130324_palme.html (dostęp 29.11.2024).

- Jan Paweł II (2001), List Apostolski *Novo millennio ineunte*.
- Katechizm Kościoła Katolickiego (2002), wyd. 2 popraw., Poznań: Pallottinum.
- Kochanowicz, J. (2007), *Uwagi na temat koncepcji wolności w chrześcijaństwie*, w: *Wolność w epoce poszukiwań*, red. M. Szulakiewicz, Z. Karpus, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Mróz, M. (2001), *Człowiek w dynamizmie cnoty. Aktualność aretologii św. Tomasza z Akwinu w świetle pytania o podstawy moralności chrześcijańskiej*, Toruń: Toruńska Biblioteka Teologiczna.
- Mróz, M. (2010), *Tajemnica ludzkiej nieprawości: aktualność nauki św. Tomasza z Akwinu o złu moralnym i wadach głównych*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Olszewski, M. (1998), *Komentarz do Kwestii 24 „O księdze żywota”*, w: Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, t. 1, tłum. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński, red. M. Olszewski, Kęty: Wydawnictwo Antyk.
- Paul, S. M. (1973), *Heavenly Tablets and the Book of Life*, „Janes” 5, ss. 345-353.
- Przanowski, M. (2018), *Uniżony Bóg w myśli św. Tomasza z Akwinu*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Roszak, P. (2020), *Odkupiciel i Przyjaciel. U podstaw chrystologii soteriologicznej św. Tomasza z Akwinu w świetle „Super Psalmos”*, Poznań-Warszawa: Wydawnictwo W drodze – Instytut Tomistyczny.
- Salij, J. (2006), *Czy Bóg nas zaprogramował?* Pozyskano z: https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TD/rozpacz_pokonana/programator (dostęp: 29.11.2024).

THE BOOK OF LIFE: A SOULLESS REGISTER OR A LIVING PROMISE OF SALVATION? REFLECTIONS IN LIGHT OF DE VERITATE 7 AND BIBLICAL THOMISM

SUMMARY

The book of life is a biblical motive that appears in both the Old and New Testaments. It is commonly believed that it is a list of persons and their deeds, on the basis of which humanity will be judged at the end of time. Sometimes this image functions as an idea of a list of the faithful to be saved. The subject of the book of life is also taken up by the Fathers of the Church, headed by St. Augustine, who in his work *On the City of God* (*De civitate Dei*) presents it as a record of the life of all people. It is confronted with God's commandments contained in the Holy Scripture.

The aim of the article is to present the main issues of St. Thomas Aquinas's reflection on the book of life, that is, to check what it is according to Aquinas, what it contains and what statements he makes about it. On the basis of his systematic works, such as *Quaestiones disputatae de veritate*, and relevant works commenting on the Bible, such as *Super Psalmo 39*, *Super Ioanem*, or *Super Epistolam ad Hebraeos*, the vision of the book of life will be presented not as a strict or soulless list of people and their deeds, but as a metaphor for God's knowledge of saved people, that is, God Himself, who enables man and invites him to live with Himself the same. In this way, it will be examined whether the reflections of St. Thomas Aquinas carry answers to questions about human existence.

Article submitted: 27.05.2025; accepted: 09.07.2025.

Bartosz Adamski

